
SPÓŁECZNY OPIEKUN ZABYTEKÓW – WYBRANE PROBLEMY, DOŚWIADCZENIA I REKOMENDACJE

MIZIOŁEK Adam ¹ WIŚNIEWSKA Julia ²

¹ inż. arch. Adam Miziołek, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Politechnika Łódzka

<https://orcid.org/0009-0003-2875-0006>

² inż. arch. Julia Wiśniewska, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Politechnika Łódzka

<https://orcid.org/0009-0003-2869-2715>

ABSTRAKT: Artykuł zarysowuje źródła potrzeby ochrony dziedzictwa i ramy prawne, w których realizowana jest społecznie niezbędna ochrona zabytków oraz opieka nad zabytkami w Polsce. Przedstawiono rolę instytucji Społecznego Opiekuna Zabytków w polskim systemie ochrony dziedzictwa. Bazując na dostępnych badaniach opisano wybrane wyzwania, które stoją przed społeczną opieką nad zabytkami. Autorzy na podstawie osobistych doświadczeń w społecznej opiece nad zabytkami i w badaniu dziedzictwa materialnego uzupełnili listę problemów o własne komentarze i uwagi. Przeprowadzona analiza współpracy między wybranymi instytucjami zajmującymi się ochroną zabytków w Łodzi pozwoliła poszerzyć katalog wyzwań. Wnioski umożliwiły sformułowanie propozycji zmian, które mogłyby częściowo odpowiadać na niektóre, zidentyfikowane problemy. Wskazano ponadto, że dalsza dyskusja nad zmianami w systemie ochrony zabytków jest konieczna a jej całościowy i interdyscyplinarny charakter może wzmocnić skuteczność systemowych reform.

SŁOWA KLUCZOWE: Społeczny Opiekun Zabytków, system ochrony zabytków w Polsce, opieka nad zabytkami, dziedzictwo materialne

1. Wprowadzenie. Społeczna potrzeba ochrony i opieki nad zabytkami

Ochrona dziedzictwa kulturowego jest koniecznością każdego, nowoczesnego społeczeństwa. Za dbałością o przeszłość, również tę wciąż żywą lub obecną, przemawiają argumenty nie tylko ideowe, których źródeł należy szukać w potrzebie wzmocnienia pamięci, kultywowania historii i tradycji oraz chęci przekazania przyszłym pokoleniom wspólnych wartości. Dziedzictwo jest również istotne z punktu widzenia rozwoju ekonomicznego. Wyszczególnić trzeba rolę jaką odgrywa w rozwoju turystyki, w tym promocji kultury za granicą¹ czy np. w budowaniu współpracy międzynarodowej, szczególnie przygranicznej². Jednak poza motywami ideowymi, historycznymi oraz gospodarczymi, jako kolejny argument za dbałością o przeszłość należy wskazać wyraźnie rolę, jaką dziedzictwo odgrywa w budowaniu silnego społeczeństwa.

Wspólnoty o ugruntowanej - również w przeszłości - tożsamości regionalnej czy krajowej są trwalsze i odporniejsze³ w czasach kryzysu oraz w okresie odbudowy⁴. Lokalne, dobrze poznane dziedzictwo nie tylko wzmocnia społeczeństwo poprzez kształtowanie i wzmocnianie genius loci, a więc tożsamości i wizerunku miejsca⁵. Dzięki upowszechnionej świadomości, że istnieje bliski, wspólny, wartościowy kawałek historii – zabytek, tradycja, krajobraz – rodzi się naturalna potrzeba jego ochrony, która spaja - również organizacyjnie - mieszkańców. Jeszcze nieodkryta przeszłość, czyli np. nieobjęte żadną formalną ochroną zabytki, są ponadto niezwykle ważne z punktu widzenia praktycznych, społeczno-ekonomicznych aspektów sprawnego funkcjonowania wspólnot lokalnych⁶. Ochrona dziedzictwa jest konieczna i zasługuje na systemowe wsparcie.

¹ Kowalski W., Zalaśńska K. (2011). Prawo ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce – próba oceny i wnioski, [w:] Szmygin B. (red.) *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje* (17), Lublin-Warszawa: Politechnika Lubelska, [dostęp: 16.03.2024] <https://bc.pollub.pl/Content/691/PDF/zabytki.pdf>

² Ciok S. (1999). Wpływ granicy i współpracy transgranicznej na rozwój lokalny i regionalny zachodnich obszarów przygranicznych, [w:] Mync A., Szul R. (red.) *Rola granicy i współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym i lokalnym* (176), Warszawa: Wydawnictwo Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, [dostęp: 16.03.2024] https://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/3213/rola_granicy_i_wsppracy_transgranicznej_w_rozwoju_regionalnym_i_lokalnym.pdf

³ Więcej o związku pomiędzy odpornością (rezyliencją) i zrównoważonym rozwojem miast a materialnym dziedzictwem: Hosagrahar J. (red.) (2023). *Urban Heritage for Resilience for Resilience*, Paryż: UNESCO, [dostęp: 18.04.2024] <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000387773>

⁴ Jigyasu R. (2019). Does Cultural Heritage Make More Resilient Cities?, *Urbanet*, [dostęp: 18.04.2024] <https://www.urbanet.info/does-cultural-heritage-make-more-resilient-cities/>

⁵ Boryczka E., Zasina J. (2016). Dziedzictwo kulturowe i tożsamość miasta, [w:] Nowakowska A., Przygodzki Z., Rzeńca A. (red.) *EkoMiasto#Społeczeństwo. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta* (77-80), Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, [dostęp: 17.03.2024] https://repozytorium.uni.lodz.pl:8443/xmlui/bitstream/handle/11089/18007/4-063_086-Boryczka%2c%20Zasina.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁶ Jacobs J. (2014). *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki*, 199-200, Warszawa: Fundacja Centrum Architektury.

W dalszej części artykułu przedstawiono kolejno zarys ram prawnych, w których realizowana jest społecznie niezbędna ochrona dziedzictwa oraz opieka nad zabytkami w Polsce. Opisano rolę instytucji Społecznego Opiekuna Zabytków (SOZ) w polskim systemie ochrony zabytków, która jest zasadniczym tematem niniejszego opracowania. Bazując na dostępnych badaniach przedstawiono wybrane bariery, które stoją przed społeczną opieką nad zabytkami. Autorzy na podstawie własnych doświadczeń uzupełnili listę problemów o uwagi wynikające z dotychczasowej działalności w społecznej opiece nad zabytkami oraz doświadczenia w badaniu dziedzictwa materialnego. Przeprowadzona analiza komunikacji i współpracy między wybranymi instytucjami zajmującymi się ochroną zabytków w Łodzi umożliwiła poszerzenie katalogu wyzwań. Wyciągnięte wnioski pozwoliły sformułować w artykule propozycje zmian, które mogłyby częściowo odpowiadać na niektóre, zidentyfikowane problemy. Wskazano ponadto, że dalsza dyskusja nad zmianami w polskim systemie ochrony zabytków jest konieczna⁷ a jej całościowy i interdyscyplinarny charakter może wzmocnić skuteczność proponowanych reform oraz zapewnić ich akceptację w społeczeństwie.

2. Zarys stanu prawnego

Spółeczna troska o dziedzictwo nie jest wyłącznie oparta o naturalne potrzeby kulturalne czy ekonomiczne. Jest ona trwale zapisana w polskim systemie prawnym i jest nieustającym, obywatelskim obowiązkiem. Wskazać należy w szczególności na najważniejsze, krajowe źródło prawa, a więc Konstytucję RP, która w art. 5 zobowiązuje Państwo Polskie do stania na straży narodowego dziedzictwa a w art. 6 pkt. 1 obliguje do upowszechniania dóbr kultury⁸. Ponadto do ochrony dziedzictwa kulturowego zobowiązują umowy międzynarodowe, w szczególności uchwalona w Paryżu Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1972 roku⁹. Ugruntowanie kwestii troski o dziedzictwo kulturowe w międzynarodowych i krajowych źródłach prawa oraz obecność przepisów dotyczących

⁷ Szmygin B. (2011). System ochrony zabytków w Polsce – próba diagnozy, [w:] Szmygin B. (red.) *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje* (14-15), Lublin-Warszawa: Politechnika Lubelska.

⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.) art. 5, 6. 1, [dostęp: 27.03.2024] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf>

⁹ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 ze zm.) art. 4-7, [dostęp: 27.03.2024] <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzudziennik-ustaw/konwencja-w-sprawie-ochrony-swiatowego-dziedzictwa-kulturalnego-i-16789919>

ochrony zabytków¹⁰ i opieki nad zabytkami¹¹ w systemach prawnych obowiązujących na ziemiach polskich od ponad stu lat¹² pozwalają stwierdzić, że przynajmniej z punktu widzenia teoretycznego ochrona dziedzictwa jest w Polsce silnie zakorzeniona. Z punktu widzenia praktycznego sytuacja ta wygląda jednak inaczej.

W III Rzeczypospolitej kwestie dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego regulowane są przede wszystkim przez Ustawę z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹³. System opiera się na dwóch uzupełniających się procesach – ochronie i opiece nad zabytkami, wyszczególniając z szerokiego spektrum dziedzictwa kulturowego¹⁴ zabytki, a więc nieruchomości lub rzeczy ruchome¹⁵. Ochrona spoczywa w rękach administracji rządowej lub samorządowej, która zajmuje się kwestiami organizacyjnymi, prawnymi, finansowymi, planistycznymi, kontrolnymi oraz zapobiegania zniszczeniom czy zaginięciom¹⁶. Opieka nad zabytkiem jest przypisana do jego posiadacza. Ustawa obliuguje właściciela do zapewnienia: właściwego prowadzenia robót budowlanych i prac restauratorskich, należytej konserwacji obiektu i otoczenia oraz stosownego sposobu użytkowania zabytku. Obowiązkiem właściciela jest również upowszechnianie wiedzy o zabytku i jego znaczeniu oraz umożliwienie prowadzenia badań naukowych oraz dokumentacja zabytku¹⁷. W przestrzeni między podmiotami realizującymi ochronę i opiekę nad zabytkami, jako trzeci, uzupełniający filar systemu, ustawa przewiduje instytucję prawną Społecznego Opiekuna Zabytków¹⁸.

¹⁰ Zeidler K. (2017). Art. 1. Wszystkie zabytki kultury i sztuki..., [w:] Zeidler K., Marcinkowska M. (red.), *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem, czyli eseje o prawie ochrony dziedzictwa kultury* (15-20), Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

¹¹ Węgrzak M. (2017). Art. 15. Każdy właściciel zabytku nieruchomego..., [w:] Zeidler K., Marcinkowska M. (red.), *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem, czyli eseje o prawie ochrony dziedzictwa kultury* (111-118), Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

¹² Gaczoł A., (2018). Z dziejów ochrony i konserwacji zabytków w Polsce, [w:] Rulewicz J., Marcinek R. (red.) *Działaj i miej nadzieję. Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918-2018* (45-56), Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

¹³ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zm.) art. 1, [dostęp: 27.03.2024] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf>

¹⁴ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 ze zm.) art. 1, [dostęp: 27.03.2024] <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dziennik-ustaw/konwencja-w-sprawie-ochrony-swiatowego-dziedzictwa-kulturalnego-i-16789919>

¹⁵ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zm.) art. 3, ust. 1, [dostęp: 27.03.2024] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf>

¹⁶ Ibidem, art. 4.

¹⁷ Ibidem, art. 5.

¹⁸ Ibidem, art. 102-107.

3. Społeczny Opiekun Zabytków – potrzeba zmian

Na ziemiach polskich wyraźniejsze zainteresowanie pamiętkami przeszłości sięga już epoki renesansu¹⁹. Początków szerszej, zorganizowanej, społecznej opieki nad zabytkami należy szukać w wieku XIX²⁰. Wyróżnić można mające do dziś kontynuatorów stowarzyszenia: Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości oraz Polskie Towarzystwo Krajoznawcze²¹. Natomiast idea zinstytucjonalizowania obywatelskiego zaangażowania na rzecz zabytków, poprzez wprowadzenie funkcji SOZ, została zrealizowana w okresie PRL, Pozbawione kontroli partyjno-państwowej samoorganizowanie się społeczeństwa nie było wtedy dopuszczone, również w kwestiach dotyczących właśnie ochrony dziedzictwa²². Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z 1954 roku kształtowało funkcję SOZ jako ściśle związaną ze służbami konserwatorskimi, a więc podporządkowaną aparatowi administracji rządowej. Od tego czasu rola Społecznych Opiekunów Zabytków nie uległa zasadniczym zmianom, poza konieczną demokratyzacją zapisów prawa związaną z transformacją po 1989 roku.

Obecnie regulujące instytucję prawną SOZ przepisy w ustawie z 2003 roku nie różnią się zasadniczo od tych sprzed 70 lat. Szczegółowych rozporządzeń czy wytycznych brakuje. Społeczny Opiekun Zabytków ma za zadanie dbać o zabytki, promować wiedzę o nich oraz współdziałać z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W celu wykonywania pierwszego z zadań pozostawiono uprawnienie, którego genezy należy doszukiwać się w zarządzeniu Ministra Kultury i Sztuki z 20 grudnia 1954 roku, do pouczania osób łamiących przepisy z zakresu ochrony zabytków. Zapisy prawa nie wymieniają jednak listy konkretnych działań, które mogą realizować i obecnie realizują SOZ. Zresztą z punktu widzenia społecznego i dobrowolnego charakteru funkcji jej przeformalizowanie mogłoby budzić wątpliwości.

Badania wskazują jednak na potrzebę zmian²³, jednocześnie zaznaczając, że instytucja Społecznego Opiekuna Zabytków jest potrzebna nie tylko jako ważny element udziału społeczeństwa w systemie ochrony zabytków, ale również z punktu widzenia codziennej pracy Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków (WUOZ) i samorządu²⁴. Sam fakt dotychczasowych, niewielkich przeformułowań w prawie od lat 50. XX wieku i komunistyczna geneza przepisów nie stanowi jednak wystarczającej przesłanki do reform. Potrzebne jest znalezienie modelu funkcjonowania SOZ w obecnych, demokratycznych i ekonomicznych uwarunkowaniach. Należy znaleźć

¹⁹ Midura F. (2004). *Społeczna opieka nad zabytkami na ziemiach polskich do 1918 roku* (41-54), Warszawa: Agencja Wydawniczo-Reklamowa „KANON”.

²⁰ Ibidem, 188-189, 266-269, 332-337, 373-375.

²¹ Ibidem, 240-265.

²² Staniszewski D. (2024). *Społeczni opiekunowie zabytków* (44-45), Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

²³ Onyśków W., Pierzchała M., Ulatowska R. (2023). *Badanie liczebności i aktywności społecznych opiekunów zabytków (SOZ) oraz zakresu realizacji zadania własnego starostów powiatowych polegającego na ustanawianiu społecznych opiekunów zabytków. Raport końcowy* (44-46), Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, [dostęp: 21.01.2024] <https://ksiegarnia.nid.pl/wp-content/uploads/2023/12/Badania-SPOZ.pdf>

²⁴ Ibidem (37-38).

rozwiązania, które będą odpowiadały na dzisiejsze potrzeby służb konserwatorskich, administracji i instytucji rządowych oraz samorządowych zajmujących się dziedzictwem, właściciele zabytków oraz oczywiście społeczeństwa. Co więcej, w dobie aktywnego społeczeństwa obywatelskiego należy sobie zadać ponadto pytanie, dlaczego właściwie ktokolwiek miałby chcieć wykonać wysiłek i zostać SOZ a nie działać na rzecz dziedzictwa materialnego na własną rękę lub w ramach stowarzyszeń, fundacji, ruchów miejskich czy w ramach pracy zawodowej, w tym naukowej.

Analiza motywacji, jakie przyświecają SOZ w działaniu wskazuje, że jedynym powodem, którego nie można by realizować jako osoba prywatna lub członek w zwykłych stowarzyszeniach jest „Prestiż bycia SOZ” i ułatwione badania archiwów²⁵ WUOZ²⁶. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku działań Społecznych Opiekunów Zabytków – zarówno z własnej oraz zewnętrznej perspektywy. Z pośród wymienionych aktywności, jako te, których wykonywanie byłoby niemożliwe jako nie-SOZ, można wspomnieć bez wątpliwości jedynie „Pouczanie osób naruszających przepisy” oraz ponownie łatwe korzystanie z archiwów WUOZ. Wspominane są jeszcze działania, których podstawa prawna i sposób wykonywania powinna budzić wątpliwości, co do kluczowej roli pełnienia funkcji SOZ. Są to: współpraca z samorządem lub WUOZ przy opracowaniu dokumentów strategicznych i programów oraz opiniowanie lub ocena decyzji lub wniosków o dofinansowanie²⁷. Można przypuszczać, że udział w takich przedsięwzięciach wynika raczej z działania w merytorycznych organach pomocniczych, jak np. Wojewódzkie Rady Ochrony Zabytków, specjalistycznego wykształcenia i doświadczenia lub jest realizowany na zasadzie udziału w procesie partycypacji, konsultacjach społecznych. Czyli jest również możliwy do realizowania jako organizacja społeczna lub osoba prywatna.

Jeżeli zatem pasję do zabytków i chęć dodatkowej, obywatelskiej aktywności można realizować nie będąc Społecznym Opiekunem Zabytków, to jasnym jest, że model funkcjonowania społecznej opieki musi ulec zmianie. Pełnienie funkcji SOZ powinno się wiązać ze szczególnymi, unikatowymi możliwościami i ułatwieniami w realizowaniu zadań związanych z opieką nad zabytkami. Jedynie w takim układzie oczekiwać będzie można podnoszenia kompetencji i samoorganizacji, które z kolei pozwoliłyby celniej odpowiedzieć na potrzeby samorządu i WUOZ²⁸. Takie wzmocnienie funkcji SOZ pozwoliłoby uzyskać efekt sprzężenia zwrotnego. Natomiast pozostawienie Społecznych Opiekunów Zabytków z katalogiem możliwości de facto tożsamym z możliwościami wszystkich innych uczestników życia publicznego i partycypacji przy jednoczesnym wymaganiu przygotowania się i przejścia procedury nie zachęca. Ponadto wzmocnia wagę przesłanek, które sprowadzają bycie SOZ do zdobywania „prestżu” i ułatwienia

²⁵ Prowadzenie takich badań w archiwach WUOZ jest mimo to nadal możliwe przy spełnieniu innych warunków. Umożliwia takie prace np. właściwie udokumentowana przesłanka naukowa.

²⁶ Onyśków W., Pierzchała M., Ulatowska R. (2023). *Badanie liczebności i aktywności społecznych opiekunów zabytków (SOZ) oraz zakresu realizacji zadania własnego starostów powiatowych polegającego na ustanawianiu społecznych opiekunów zabytków. Raport końcowy* (30-31), Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, [dostęp: 21.01.2024] <https://ksiegarnia.nid.pl/wp-content/uploads/2023/12/Badania-SPOZ.pdf>

²⁷ Ibidem, (33-36).

²⁸ Ibidem, (37-38).

pracy zawodowej²⁹. Obecna formuła może skutkować wyparciem aktywności na rzecz dziedzictwa w ramach działalności SOZ na rzecz wolontariatu w ramach zwykłych stowarzyszeń czy fundacji. Nie musiałby być to zły model funkcjonowania społecznej opieki na zabytkami, ale z pewnością byłaby to niewykorzystana szansa na usprawnienie istniejącej, wyjątkowej instytucji. Jakie zmiany należy zatem wprowadzić?

4. Problemy SOZ – raport NID

W celu wypracowania racjonalnych usprawnień należy najpierw zidentyfikować wyzwania. Model działania społecznej opieki nad zabytkami mierzy się z wieloma problemami, które wynikają nie tylko z błędów organizacyjno-prawnych, ale również z zakresu możliwości i obszarów działania SOZ. W niedawno publikowanym raporcie Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID)³⁰ bariery z jakimi zmagają się SOZ opisano z perspektywy samych społecznych opiekunów oraz administracji: przedstawicieli WUOZ i starostw. Wymienione ograniczenia na potrzeby tego artykułu podzielono wg zasadniczych źródeł problemu na cztery kategorie: finansową, prawną, organizacyjną i edukacyjną. Każdą z barier opatrzone komentarzem. Zestawienie według wspólnych tematów pozwala na zaproponowanie celniejszych i efektywniejszych rozwiązań, które odpowiadają na więcej niż jedno wyzwanie jednocześnie. Zidentyfikowano w raporcie³¹ następujące ograniczenia³²:

²⁹ Ibidem, (31).

³⁰ Onysków W., Pierzchała M., Ulatowska R. (2023). *Badanie liczebności i aktywności społecznych opiekunów zabytków (SOZ) oraz zakresu realizacji zadania własnego starostów powiatowych polegającego na ustanawianiu społecznych opiekunów zabytków. Raport końcowy* (29-30), Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, [dostęp: 21.01.2024] <https://ksiegarnia.nid.pl/wp-content/uploads/2023/12/Badania-SPOZ.pdf>

³¹ Ibidem.

³² W raporcie przygotowanym na zamówienie Narodowego Instytutu Dziedzictwa bariery, a więc problemy stojące przed społeczną opieką nad zabytkami, zostały jedynie syntetycznie opisane z nazwy oraz zagregowane względem tego, kto je zgłaszał. Branymi pod uwagę wskazującymi na konkretne wyzwania byli wyłącznie pracownicy starostw lub WUOZ albo sami SOZ. O opinię nie pytano np. członków organizacji pozarządowych, właścicieli zabytków czy przedstawicieli gmin. W poniższej analizie wskazane w raporcie bariery podzielono na cztery kategorie (czasem rozdzielając ogólnie opisane wyzwania na mniejsze, bardziej szczegółowe) w celu zidentyfikowanie źródła problemu, wyciągnięcia z nich konkretnych wniosków, a następnie wypracowania rekomendacji. Każdy poprzedzonych punktem, zapisanych kursywą problemów, zapożyczony z raportu NID (Onysków W., Pierzchała M., Ulatowska R. (2023). *Badanie liczebności i aktywności społecznych opiekunów zabytków (SOZ) oraz zakresu realizacji zadania własnego starostów powiatowych polegającego na ustanawianiu społecznych opiekunów zabytków. Raport końcowy*, Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa) jest opatrzone umieszczonym pod nim autorskim komentarzem. Na podstawie własnych doświadczeń autorzy przedstawiają interpretację źródeł wskazanych problemów oraz metodą indukcji wskazują na potencjalne kierunki działań naprawczych.

4.1. Finansowe

- *Trudności we współpracy z urzędami*

Rozumiane jako niedofinansowanie jednostek, skutkujące niechęcią do współpracy z powodu ograniczonego czasu oraz brakiem kompetencji urzędników wymaga zwiększenia nakładów administracyjnych.

- *Ograniczone środki na kulturę*

W znaczeniu przypuszczalnie oznaczającym trudność w zdobywaniu dofinansowań na działalność np. popularyzatorską, edukacyjną, organizację wydarzeń wymaga zmian w systemie finansowania kultury, potencjalnie zwiększenie budżetu grantowego i promocyjnego.

- *Minimalne środki samorządowe na konserwację zabytków*

Problem ten niekoniecznie musi dotyczyć niewielkich środków samorządowych przeznaczanych na zabytki, ale również tego, że decyzje o środkach na działania konserwacyjne lub restauratorskie są podejmowane na poziomie centralnym lub w odpowiednich jednostkach administracji rządowej a nie lokalnie, partycypacyjnie.

4.2. Prawne

- *Trudności w dostępie do informacji o zabytkach*

Wyzwaniem może być nie tylko brak ogólnodostępnej informacji o stanie własnościowym zabytku lub kontakcie do właściciela zabytku objętego opieką. Problem może stanowić również samo znajdowanie informacji i ograniczone kompetencje dotyczące już istniejących baz danych czy portali mapowych. Wzmacniać trzeba umiejętności badawcze SOZ oraz realizację polityki otwartych danych.

- *Ograniczone możliwości realnej działalności SOZ*

Ankietowani wskazali nie tylko na brak możliwości podejmowania działań, a więc prawdopodobnie ograniczoną wiedzę na temat możliwych sposobów działania oraz niewielką sprawczość. Istotnym, wskazanym elementem jest wyłącznie fakultatywne branie pod uwagę głosu SOZ, a więc przedstawicieli głosu społeczeństwa, w działaniach administracyjnych urzędów.

- *Działania lobbystyczne sprzeczne z interesem społecznym i potrzebą ochrony zabytków*

Autorzy zwracają uwagę, że nie tylko możliwość takiego działania jest wyzwaniem, ale z punktu widzenia SOZ przeszkodą jest brak transparentności oraz prawnie usankcjonowanych możliwości sprawnego, szybkiego reagowania. Źródłem tego problemu należy szukać również w systemie planowania przestrzennego³³.

³³ Przybylski M. (2024). *Ważność wuzetek a plany ogólne. Kolejne wyjaśnienia MRiT nt. reformy planowania*, Portal Samorządowy, [dostęp: 11.04.2024] <https://samorzad.pap.pl/kategoria/aktualnosc/waznosc-wuzetek-plany-ogolne-kolejne-wyjasnienia-mrit-nt-reformy-planowania>. Reforma systemu planowania i zagospodarowania przestrzennego z 2023 roku nie ukróciła chociażby wydawania decyzji o warunkach zabudowy w stopniu pozwalającym na stwierdzenie, że ten instrument przestanie mieć znaczenie w gospodarowaniu przestrzenią. W szczególności za wątpliwe należy wskazać uznanie przez ustawodawcę bezterminowości dotychczas wydanych decyzji.

- *Zbyt duże tempo procesu legislacyjnego*

Istotny w działalności społecznej jest ograniczony czas, który przeznaczają się pomiędzy pracą zawodową a życiem prywatnym na realizowanie obywatelskich obowiązków. Działania społeczne mają często charakter chaotyczny i nieregularny, więc krótkie terminy potrafią być znaczącą barierą w działalności.

- *Zbyt ogólne zapisy prawa dotyczące SOZ*

Brak właściwych przepisów, które opisywałyby zadania SOZ i sposób ich realizacji oraz organizację współpracy Opiekunów z administracją publiczną nie tylko hamuje aktywność SOZ oraz inicjatywę urzędów. Przegląd krajowych rozwiązań wprowadzanych przez urzędy, aby organizować pracę SOZ wskazuje na zupełną dowolność w tym zakresie³⁴. Zapewnia to oczywiście elastyczność w przypadku większej inicjatywy ze strony organów administracji. Może być jednak przeszkodą w przypadku, kiedy brak odgórnie zapisanych ram działania działa zupełnie demobilizująco, w tym blokując działania, które wydają się wątpliwe³⁵.

4.3. Organizacyjne

- *Fasadowość procesu konsultacji społecznych*

Partycypacja nawet w działaniach wymagających wiedzy specjalistycznej jest istotnym elementem, również z powodów popularyzatorskich. Sposób traktowania aktywnych uczestników procesów administracyjnych jakimi są np. organizacje społeczne³⁶ może być mobilizujący do dalszego działania w przypadku utrzymania poczucia wysłuchania i sprawczości.

- *Brak wolontariuszy mogących wspierać działania SOZ*

Zwrócić uwagę należy, że działalność SOZ, w szczególności osób fizycznych, ma charakter jednostkowy a szukanie wsparcia jest utrudnione, a potrzebne. Zwiększona promocja społecznej opieki nad zabytkami musi być uzupełniona o sieciowanie.

- *Niejasność celu działalności SOZ*

Brak jasnych zadań może być utrudnieniem w działalności SOZ, szczególnie w przypadku osób, które mając zasoby nie są w stanie samoorganizować swojej działalności.

³⁴ Onyśków W., Pierzchała M., Ulatowska R. (2023). *Badanie liczebności i aktywności społecznych opiekunów zabytków (SOZ) oraz zakresu realizacji zadania własnego starostów powiatowych polegającego na ustanawianiu społecznych opiekunów zabytków. Raport końcowy* (12-15), Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, [dostęp: 21.01.2024] <https://ksiegarnia.nid.pl/wp-content/uploads/2023/12/Badania-SPOZ.pdf>

³⁵ Wątpliwości budzić np. może wzajemne udostępnianie podstawowych danych kontaktowych Społecznych Opiekunów Zabytków, w celu samoorganizacji czy szukania partnerów do współpracy w środowisku.

³⁶ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. - Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. 1960 Nr 30 poz. 168 ze zm.) art. 31. [dostęp: 11.04.2024] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19600300168/U/D19600168Lj.pdf>

- *Brak jasno określonych zachęt do sprawowania funkcji SOZ*

Z uwagi na ważną rolę przewidzenie wsparcia dla Opiekunów w różnych formach mogłoby działać mobilizująco. W celu zachowania poparcia społecznego pamiętać należy jednak o wolontariackim charakterze funkcji SOZ.

- *Niewielka promocja działań SOZ*

Zachęcanie do działalności jako SOZ w celu zwiększenia liczby osób aktywnych może przynieść lepsze skutki. Więcej chętnych, to bardziej różnorodne grono osób do współpracy oraz większa szansa na zaangażowanie osób najlepiej przygotowanych czy najaktywniejszych. Zachęcanie oraz pomoc w działalności społecznej nieraz pozwala osiągać rezultaty efektywniej i taniej niż droga formalna, zawodowa. Niejednokrotnie jest to ponadto jedyna droga do osiągnięcia celu.

- *Ograniczony czas*

Łączenie zazwyczaj pracy zawodowej oraz działalności społecznej może nie tylko negatywnie oddziaływać na oba te zadania, ale ponadto może przenosić się na relacje prywatne czy oddziaływać na zdrowie. Zagrożeniem jest również wypalenie czy frustracja, mimo swobody w podejmowanych działaniach. Skrócenie niektórych procedur może być pomocne, tak samo jak lepsze przygotowanie z zarządzania czasem przez SOZ.

4.4. Edukacyjne

- *Ograniczone środki na edukację*

Niezależnie od dostępności środków na działania popularyzatorskie i upowszechnianie wiedzy o zabytkach trudnością może być brak umiejętności w poszukiwaniu takich źródeł finansowania oraz we wnioskowaniu o ich przyznanie.

- *Problemy z przepływem informacji o szkoleniach lub kursach*

Uwaga ta wskazuje przede wszystkim na potrzebę dokończenia się. Opiekunowie muszą być fachowo przygotowani do swojej działalności, co odróżnia ich od zwykłych społeczników. Istotnym pytaniem jest natomiast czy i kto miałby organizować komunikację i jakie powinny być jej strony, które mogą informować np. o dostępnych kursach.

- *Niewielkie kompetencje SOZ z zakresu architektonicznego i prawnego*

Uwaga ta wskazuje na problem odpowiedniego wykształcenia SOZ, który może wynikać z niejasnych zasad układania programów szkoleniowych dla kandydatów na Opiekunów. Jednocześnie należy postawić pytanie w jaki sposób posiadane kompetencje w obszarze ochrony zabytków wyróżniają SOZ od zwykłych aktywistów. Jakie szczególne możliwości daje ukończone szkolenie i ukończona procedura zostania Opiekunem.

5. Problemy SOZ – przykład Łodzi

Autorzy pragną podkreślić problem dotyczący komunikacji, ale nie tylko jednostronnej, skierowanej z propozycjami szkoleń. Społeczna opieka nad zabytkami opiera się na wielu interesariuszach, spośród których oprócz instytucji i urzędów administracji rządowej lub samorządowej zajmujących się ochroną zabytków należy wymienić właśnie społecznych opiekunów zabytków. Są to jednak również właściciele i zarządcy obiektów zabytkowych, organizacje społeczne, stowarzyszenia, fundacje i nieformalne zrzeszenia zajmujące się - często lokalnie - sprawami mniej spektakularnego, ale bliskiego, budującego tożsamość dziedzictwa. Nie sposób nie wymienić ponadto instytucji kultury różnego szczebla, jednostek naukowych zajmujących się dziedzictwem, muzeów, zrzeszeń zawodowych osób zajmujących się zabytkami czy w końcu mediów specjalistycznych, codziennych i lokalnych. Brak odpowiedniego przepływu informacji między tymi interesariuszami nie jest sytuacją idealną.

Blokuje on wspólnotowe działanie, utrudnia rozwijanie początkowo indywidualnych inicjatyw, nie daje szansy na budowanie bliższych relacji

w środowisku, które mogą skutkować kolejnymi działaniami. Chaos informacyjny nie pozwala na skuteczne wykorzystanie możliwości, jakich ogrom łącznie te instytucje zapewniają już teraz. Ponadto brak współpracy może powodować, że wzajemnie działania mogą się znosić, poprzez dublowanie, a nie współdziałanie³⁷, np. nakładanie się terminów. Niewykorzystany potencjał jaki dają w obecnych czasach narzędzia cyfrowe, w tym media społecznościowe, nie może pozostać niezauważonym. Może i powinien pełnić on istotną, choć nie dominującą, rolę w działalności SOZ.

W przeprowadzonym badaniu wybranych instytucji i organizacji działających w Łodzi sprawdzono stopień wykorzystania tego potencjału. Na podstawie roli w administracji rządowej samorządowej, aktywności i własnych doświadczeń wybrano 15 interesariuszy biorących w praktyce udział w realizowaniu ochrony i opieki nad zabytkami w Łodzi. Sprawdzono dostępność stron internetowych instytucji na koniec 2023 roku, na których śledzić można bieżącą aktywność oraz ich obecność w wybranych mediach społecznościowych (Tab. 1). Następnie zbadano współpracę w mediach, sprawdzając częstotliwość wzajemnego udostępniania informacji o swoich działaniach w roku 2023 (Tab. 2). Z uwagi na dominujący udział w reprezentowaniu aktywności w Internecie wybranych instytucji przez portal Facebook, badano aktywności wyłącznie na tym medium.

Analiza wyników badania pozwala stwierdzić, że wybrane instytucje są stosunkowo dobrze reprezentowane w Internecie, lecz wątpliwość może budzić jakość i częstotliwość aktywności w mediach. Omawiane instytucje rzadko zaczynają prowadzić działalność trudniejszą, czyli publikowanie nagrań dźwiękowych (Spotify) czy filmów (YouTube). Dalsze badania są konieczne,

³⁷ Waszak Ł., Masłowski P. (2012). *Poradnik modelowej współpracy administracji publicznej i organizacji pozarządowych* (23-26), Warszawa: Sieć Wspierania Organizacji Pozarządowych SPLOT, [dostęp: 19.02.2024] <https://www.isp.org.pl/uploads/drive/oldfiles/Program%20Społeczeństwa%20Obywatelskiego/poradniksplot.pdf>.

aby zweryfikować poziom zaangażowania i komunikacji o swoich działaniach. Negatywnie wyróżniają się instytucje samorządowe, które nie są w ogóle obecne w cyfrowym obiegu. Własnych stron internetowych pozbawione są również mniejsze fundacje i stowarzyszenia (Tab. 1).

Zdecydowanie gorzej prezentuje się studium przypadku współpracy medialnej badanych organizacji. Analizując najczęściej występujący sposób reprezentacji w Internecie, czyli profil na Facebooku, zauważyć można, że częstość aktywności jest minimalna lub nie występuje wcale. Instytucje rządowe lub samorządowe nie udostępniają informacji o działalności innych organizacji społecznych w ogóle. Najczęściej dalej przekazywano posty organizacji skupionych ściśle na jednym obszarze działania. Najwięcej udostępniała jednak ze wszystkich badanych instytucji i organizacji nieformalna grupa na Facebook Łódzki Wehikuł czasu, gromadząca ponad 60 000 osób zainteresowanych fotograficzną dokumentacją przeszłości Łodzi. Biorąc pod uwagę liczbę wydarzeń, inicjatyw, protestów dotyczących zabytków, liczba 21 aktywności międzyinstytucjonalnych pozwala stwierdzić, że współpraca i komunikacja w zakresie ochrony dziedzictwa jest znikoma (Tab. 2).

Tab. 1 Reprezentacja w Internecie i niektórych mediach społecznościowych wybranych, łódzkich instytucji i organizacji zajmujących się ochroną i opieką nad zabytkami (x – istnieje konto lub strona, kolor szary – brak strony lub profilu organizacji, * – zrzeszenie nieformalne)

Kategoria	Nazwa (SKRÓT)	Strona internetowa	Profil na Facebooku	Konto na Instagramie	Kanał YouTube
Instytucje rządowe i samorządowe	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Łodzi (WUOZ)	x	x		
	Urząd Miasta Łodzi: Biuro Architekta Miasta (UMŁ BAM)				
	Urząd Miasta Łodzi: Departament Planowania i Rozwoju Gospodarczego (UMŁ DPiRG)				
	Łódzka Okręgowa Izba Architektów Rzeczypospolitej Polskiej (IARP)	x	x		
Lokalne oddziały stowarzyszeń krajowych	Towarzystwo Opieki nad Zabytkami oddział w Łodzi (TOnZ)		x		
	Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Łódź (SARP)	x	x		
	Towarzystwo Urbanistów Polskich - Oddział w Łodzi (TUP)	x	x		
	Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział Łódzki im. Jana Czeraszkiwicza (PTTK)	x	x		x
Stowarzyszenia i fundacje lokalne	Towarzystwo Przyjaciół Łodzi (TPŁ)	x	x		x
	Fundacja Normalne Miasto - Fenomen: Przestrzeń dla Łodzi (PdŁ)	x	x		
	Łódzkie Stowarzyszenie Inicjatyw Miejskich Topografie (ŁSIMT)	x	x	x	x
	Fundacja Kwela (KWELA)		x	x	
Organizacje zadaniowe i nieformalne	Towarzystwo Opieki nad Starym Cmentarzem przy ulicy Ogrodowej w Łodzi (TOnSC)		x	x	
	Fundacja na Rzecz Ratowania Kaplicy Karola Scheiblera (FnRRKKS)	x	x		
	*Grupa na Facebooku Łódzki Wehikuł Czasu (ŁWC)		x		

Tab. 2. Macierz ukazująca współpracę instytucji i organizacji (pełne nazwy – patrz Tab. 1.) zajmujących się ochroną i opieką nad zabytkami w Łodzi - liczba wzajemnych udostępnień aktywności (postów) na ich profilach na portalu Facebook w roku 2023 (kolor szary – brak profilu, kolor biały – brak udostępnień, liczba w komórce – liczba opublikowanych udostępnień, * – zrzeczenie nieformalne). Przykładowo: w roku 2023 profil PTTK na Facebooku udostępnił 4 razy posty facebookowego profilu TONSC

Profil na portalu Facebook wybranych instytucji i organizacji	Profil organizacji na portalu Facebook, których posty w roku 2023 były podzielane na udostępnianych (zobacz na planosze) profilach na portalu Facebook innych zrzeczeń															
	WŁCZ	UML BAM	UML DPIRG	IARP	TCSZ	SARP	TUP	PTTK	TRE	P&E	ISDMT	KW IELA	TCSK	PARRES	*AWG	SUMA
WŁCZ																0
UML BAM																
UML DPIRG																
IARP																0
TCSZ																0
SARP	2															2
TUP						2										2
PTTK													4			4
TRE					2			1					1			4
P&E																0
ISDMT																0
KW IELA													1			1
TCSK								1						1		2
PARRES	1															1
*AWG													3	2		5
SUMA	1			2	2	2	2	2	0	0	0	0	0	3	0	21

6. Wnioski

Ochrona dziedzictwa, w tym zabytków, jest istotna dla przyszłych pokoleń i dla obecnego wykorzystania bezcennego zasobu jakim są zabytki. Podkreślenie również praktycznej wartości pamiątek przeszłości skłania do większej uwagi na społeczny odbiór dziedzictwa. Poszerzenie uwagi z obowiązkowej, realizowanej przez administrację państwową ochrony oraz opieki sprawowanej przez właścicieli o społeczną opiekę nad zabytkami jest istotne dla budowania całościowego i odpornego systemu. Dbalność o dziedzictwo nie jest jedynie ani fachową ani prywatną materią. Niewydolny system³⁸ nie może obyć się bez dodatkowej, niezastępowalnej pomocy. Tę potrzebę mogą częściowo wypełniać Społeczni Opiekunowie Zabytków. Obecnie jednak instytucja prawna SOZ zmagają się z wieloma problemami, które nie wynikają wyłącznie z archaicznymi zapisów prawa, ale przede wszystkim z bolączek organizacyjnych i komunikacyjnych. Wyzwaniem są również kwestie edukacji i finansowania. Zmiany w społecznej opiece nad zabytkami są konieczne.

7. Dyskusja – propozycje zmian

W oparciu o przedstawioną analizę dostępnych danych, w szczególności raportu NID, studium przypadku współpracy instytucji troszczących się o wspólne dziedzictwo Łodzi oraz na podstawie własnych doświadczeń SOZ autorzy zwracają uwagę na konkretne możliwości poprawy sytuacji. Rekomendacje podzielono na wcześniej wskazane kategorie, pomijając aspekt finansowy, wskazując, że zmiana modelu funkcjonowania SOZ nie musi opierać się przede wszystkim o zwiększenie bezpośrednich nakładów. Zaprezentowano następujące propozycje usprawnień w dziedzinie:

7.1. Prawa

- *Społeczny wpis do ewidencji zabytków.*

W odpowiedzi na potrzeby wzmocnienia poczucia celowości działań, sprawczości oraz widoczności SOZ ciekawą propozycją wydają się rozwiązania angażujące organy polityczne na szczeblu samorządowym - dotychczas również słabiej wpisane w system ochrony zabytków. Możliwym do wprowadzenia rozwiązaniem jest ustanowienie nowego sposobu dopisywania obiektów do gminnych ewidencji zabytków (GEZ). W obecnym ustroju prawnym GEZ prowadzi organ władzy wykonawczej gminy, w drodze zarządzeń³⁹. Jednak drogę tę można by uzupełnić, o nadanie grupom SOZ specjalnej inicjatywy uchwałodawczej lub jej odpowiednika, w której mogliby wносить do rad gmin o wpis odpowiednich zabytków nieruchomości do GEZ.

³⁸ Najwyższa Izba Kontroli, Departament Nauki, Oświaty i Dziedzictwa Narodowego (2021). *Informacja o wynikach kontroli. System ochrony zabytków w Polsce* (19-20), (KNO.430.004.2021, Nr ewid. 170/2021/P21023/KNO), [dostęp: 18.04.2024] <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/21/023/>

³⁹ Dorosz-Kruczyński J. (2023). Charakter prawny wpisu do gminnej ewidencji zabytków, *Pismo Samorządu Terytorialnego Wspólnota* 15, 16, [dostęp: 23.03.2024] <https://wspolnota.org.pl/newsletter/charakter-prawny-wpisu-do-gminnej-ewidencji-zabytkow>

Uruchamiałyby to proces praktycznej ochrony obiektów, poprzez uwzględnienie w gminnych programach opieki nad zabytkami (GPOnZ), umożliwiałyby wnoszenie o dotacje oraz zmuszały do objęcia zapisami ochronnymi w planach miejscowych i decyzjach. W końcu obiekt ten byłby objęty wstępną ochroną, poprzez ograniczenie możliwości wyburzenia takiego obiektu bez uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków⁴⁰. Wniosek taki (na wzór do uwag do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego) wymuszałaby określenie jasnego stanowiska poszczególnych radnych, a więc reprezentantów społeczeństwa. To skutkowałoby, szczególnie w kwestiach kontrowersyjnych i pilnych, nagłośnieniem sprawy. Dodatkowo musiałyby to się stać w określonym, krótkim czasie, inaczej taki specjalnego rodzaju wniosek byłby uznany za przyjęty, ze względu na zabytkowe; kulturowe i społeczne wartości podkreślone we wniosku. Innym rozwiązaniem mogłoby być wymuszenie odniesienia się do tych wniosków przy okazji uchwalania GPOnZ, jednak narzędzie to traciłoby na efektywności i szybkości, nie dając możliwości ochrony zabytków nagle zagrożonych rozbiórką.

Nie można by, wprowadzając wskazane narzędzie, tworzyć z grupy SOZ osób uprzywilejowanych. Społeczeństwo nadal powinno mieć możliwość, np. w ramach obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej, zgłaszać propozycje obiektów do wpisania w ewidencji. Dyskusji wymaga generalnie obecna rola obywateli i SOZ w procesie postępowania o wpis nie tylko do ewidencji⁴¹, ale także do rejestru zabytków⁴².

- *Podstawowe ramy prawne*

Konieczne jest bardziej szczegółowe rozjaśnienie w przepisach sposobów współpracy SOZ z WUOZ, starostwami czy innymi organami administracji, ewentualnie instytucjami, takimi jak np. NID. Katalog dostępnych działań, jasno wskazanych możliwości jak przypisywanie obiektów do opieki, pozwoli na większą swobodę w organizacji pracy

w tych gorzej radzących sobie WUOZ. Jasność kompetencji SOZ poprawi efektywność ich działań i nie przeszkodzi tym już aktywnym. Jasne przepisy powinny również dotyczyć kwestii organizacyjnych, jak legitymacje czy proces szkolenia.

⁴⁰ Kafar D. (2021). Rozbiórka zabytku ujętego w ewidencji, *Pismo Samorządu Terytorialnego Wspólnota* 16, [dostęp: 23.03.2024] <https://wspolnota.org.pl/newsletter/rozbiorka-zabytku-ujetego-w-ewidencji>

⁴¹ Zalańska K. (2023, 19 maja). *Dr hab. K. Zalańska: wyrok TK musi być przyczynkiem do dyskusji o kwestiach ustrojowych w ochronie zabytków*. Rozmowę prowadziła K. Krzykowska. *Dzieje.pl*, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/dr-hab-k-zalasinska-wyrok-tk-musi-byc-przyczynkiem-do-diskusji-o-kwestiach> [dostęp: 23.03.2024].

⁴² Zalańska K., Brudnicki J. (2021). *Wpis do rejestru zabytków*, portal Narodowego Instytutu Dziedzictwa, [dostęp: 23.03.2024] https://samorząd.nid.pl/baza_wiedzy/wpis-do-rejestru-zabytkow/

7.2. Edukacji

• Platforma szkoleniowa dla SOZ

W celu odpowiedzi na potrzeby edukacyjne rozważyć należy poszerzenie możliwości zdobywania wiedzy i jej aktualizacji przez SOZ. Rozwiązaniem zapewniającym zarówno elastyczność, dobrowolność oraz niskokosztowość byłaby platforma e-learnigowa. Tematyka ogólnodostępnych, uporządkowanych i atrakcyjnych materiałów powinna dotyczyć nie tylko działalności SOZ, ale generalnie tematyki dziedzictwa kulturowego. Pomagałoby to szerzyć wiedzę dalej i poszerzać horyzonty zainteresowań.

Materiały mogłyby służyć jako inspiracja do ich szerszej prezentacji w postaci lokalnych debat, spotkań ze specjalistami, spacerów badawczych organizowanych przez SOZ. Za podstawę do takiego rozwiązania i dobry przykład może służyć platforma e-szkoleniowa NID⁴³. Jej rozwinięcie, dostosowanie do potrzeb SOZ i upowszechnienie w pełni mogłoby odpowiedzieć na wskazaną lukę. Wątpliwości budzi natomiast propozycja obowiązkowości szkoleń⁴⁴, która - w instytucji opartej o dobrowolność i wpisanej w nią nieregularności - musi działać metodą zachęty, jeżeli nie oferuje się konkretnych, wyraźnych korzyści z bycia SOZ.

• Szkolenia specjalistyczne dla SOZ

SOZ mogłyby uzyskać dostęp nie tylko do już udostępnianych archiwów, ale również do innego rodzaju niedostępnych zbiorów. Umożliwienie korzystania ze specjalistycznych bibliotek, wgląd w specjalistyczne opracowania i dokumentacje byłby cenny nie tylko w perspektywie dalszej pracy z materiałem, ale dla zrozumienia działalności administracji zajmującej się dziedzictwem. Towarzyszyć temu rozwiązaniu musiałaby przede wszystkim seria odpowiednich szkoleń. Już teraz osoby pałające pasją do pracy z dziedzictwem nie są zawsze świadome dostępności materiałów⁴⁵. Zwiększenie kompetencji SOZ nie tylko dałoby im nowe możliwości działania i interwencji, ale kreowałoby nową grupę kompetentnych osób. W perspektywie permanentnego niedoboru pracowników w WUOZ⁴⁶ mogłoby być to przyszłościowe i przydatne. Każde podniesienie kwalifikacji w zakresie dziedzictwa jest wartością dodaną dla społeczeństwa.

⁴³ Platforma szkoleniowa dostępna pod adresem: [dostęp: 29.03.2024] <https://szkolenianid.learncom.pl/>

⁴⁴ Onyśków W., Pierzchała M., Ulatowska R. (2023). *Badanie liczebności i aktywności społecznych opiekunów zabytków (SOZ) oraz zakresu realizacji zadania własnego starostów powiatowych polegającego na ustanawianiu społecznych opiekunów zabytków. Raport końcowy* (44), Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, [dostęp: 21.01.2024] <https://ksiegarnia.nid.pl/wp-content/uploads/2023/12/Badania-SPOZ.pdf>

⁴⁵ Często dostępnych w znacznej części w zupełnie otwarty i prosty sposób, np. poprzez portal NID Zabytek.pl [dostęp: 29.03.2024] <https://zabytek.pl/pl>

⁴⁶ Najwyższa Izba Kontroli, Departament Nauki, Oświaty i Dziedzictwa Narodowego (2021). *Informacja o wynikach kontroli. System ochrony zabytków w Polsce* (10), (KNO.430.004.2021, Nr ewid. 170/2021/P21023/KNO), [dostęp: 18.04.2024] <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/21/023/>

- *Techniki cyfrowe w służbie społecznej opieki nad zabytkami*

Specjalistyczne kompetencje służby powinny również jako zachęta młodszych osób do zajmowania się zabytkami i zostania SOZ. Katalog takich szkoleń mógłby obejmować technologie cyfrowe. Wymienić można szczególnie techniki scanningów laserowych, prace w programach fotogrametrycznych, obsługa chmur punktów, dronów, modelowanie 3D, fotografia. Sama praca nad takimi umiejętnościami może być bardzo atrakcyjna. Również konieczne w pracy administracyjnej narzędzia, jak środowisko GIS, w tym obsługa i praca na portalach mapowych, również mogłyby być przedmiotem takich szkoleń. Wykorzystanie pracy z mapą już teraz można wskazać wśród społeczników zajmujących się zabytkami, w szczególności ich monitoringiem⁴⁷. W administracji jest to już obligatoryjne⁴⁸.

7.3. Organizacji

- *Przegląd praktyk międzynarodowych*

Przed reformą działalności SOZ wskazana byłaby merytoryczna, naukowa analiza. Przed wprowadzaniem zmian prawnych rozważyć należy analizę porównawczą podobnych rozwiązań. Oczywistym kierunkiem do poszukiwania zbliżonych do SOZ instytucji powinny być kraje europejskie, szczególnie te niegdyś będące za żelazną kurtyną. Mimo unikatowego charakteru SOZ, dodatkowe, naukowe poszukiwania mogłyby nie tylko skutkować znalezieniem celniejszych rozwiązań prawno-organizacyjnych, ale ponadto w ogóle poszerzyć wiedzę o społecznym udziale w opiece nad zabytkami i edukacji o dziedzictwie kulturowym⁴⁹.

- *Wspólny cel – wspólne środki*

SOZ mogłyby poprawić jakość realizowanych zadań, w szczególności w zakresie edukacji, uświadamiania i społecznych interwencji, gdyby niewielkim kosztem zostali wyposażeni w dodatkowe środki. Przykładowo: udostępnianie nieodpłatnie, w łatwy sposób SOZ sal w siedzibach WUOZ czy starostw dawałoby możliwość łatwej organizacji debat, paneli, których organizacją mogłyby zająć się SOZ. Świadomość możliwości korzystania z przyborów papierniczych i pomieszczeń dałaby możliwość przeprowadzania w WUOZ warsztatów czy profesjonalnych dyskusji będących społecznymi inicjatywami w procesie konsultacji społecznych np. GPOnZ.

⁴⁷ Przykładowo: portal *Zabytki Łodzi* prowadzony przez Łódzkie Stowarzyszenie Inicjatyw Miejskich Topografie, [dostęp: 30.03.2024] <https://zabytkilodzi.pl/>

⁴⁸ Narodowy Instytut Dziedzictwa, *System danych o zabytkach*, [dostęp: 30.03.2024] <https://nid.pl/system-danych-o-zabytkach/>. Europejska dyrektywa INSPIRE wymusza powstawanie portali mapowych, takich jak np.: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>, co czyni umiejętność pracy z danymi w formatach GIS coraz bardziej potrzebną, ale jednocześnie atrakcyjniejszą.

⁴⁹ Onyśków W., Pierzchała M., Ulatowska R. (2023). *Badanie liczebności i aktywności społecznych opiekunów zabytków (SOZ) oraz zakresu realizacji zadania własnego starostów powiatowych polegającego na ustanawianiu społecznych opiekunów zabytków. Raport końcowy* (41-42), Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, [dostęp: 21.01.2024] <https://ksiegarnia.nid.pl/wp-content/uploads/2023/12/Badania-SPOZ.pdf>

- *Opiekun zabytku*

Od dawna⁵⁰ wykorzystywane rozwiązanie, obecnie chociażby w Krakowie⁵¹, czyli przydzielanie poszczególnych obiektów pod opiekę danemu SOZ powinno być znów praktyką powszechną. Istotna jednak byłaby forma i organizacja takiej opieki. Konkretna odpowiedzialność tylko w niewielkim wymiarze może działać mobilizująco. Ponadto jeden, samodzielnie wybrany obiekt zachęca do jego głębszego, fachowego poznania. Badania archiwalne nad zabytkiem, poszukiwanie funduszy, promocja i edukacja, analiza uszkodzeń – każde dodatkowe zajęcie będzie miało charakter samoedukacyjny i przy otrzymaniu odpowiedniej pomocy będzie mogło przynieść efekty. Niezwykle gratyfikujące i mobilizujące, może być zobaczenie na końcu misji opiekuna odremontowanego i pełnego życia obiektu.

- *Sieciowanie SOZ*

Wzmocnienia wymaga współpraca wewnątrz grona SOZ. Wskazana byłaby spójna i bezpieczna, cyfrowa platforma współpracy dla SOZ, która zapewniałby np. możliwość wymiany danych w chmurze czy organizację zdalnych spotkań. Koniecznością dla wzmocnienia inicjatywy zespołowej jest wzmocnienie networkingu wśród SOZ. Organizacja wspólnych, lokalnych spotkań w celu zapoznania się i wymiany doświadczeń, szukania wolontariuszy powinna być oczywistością. Jako organizatora takich spotkań wskazać można WUOZ lub starostwa. Inicjatywna rola tych instytucji, jest nie do zastąpienia przez samoorganizowanie się rozproszonych, głównie indywidualnych SOZ.

- *Zrzeszanie i współdziałanie*

Współpracę promować należy nie tylko wśród pojedynczych SOZ, ale szczególnie wśród organizacji pozarządowych. Propagować należy zostanie Opiekunem wśród stowarzyszeń lokalnych oraz fundacji. Istotne jest jednak, aby dominowała wśród organizacji współpraca, a nie konkurencja, aby maksymalizować efektywność działań. Wspólne: wnioski, występowanie jako strony postępowań, petycje, uczestnictwo w konsultacjach skutkowałyby lepszymi efektami, szczególnie biorąc pod uwagę np. medialny aspekt.

⁵⁰ Staniszewski D. (2024). *Spółeczni opiekunowie zabytków* (50-53), Gdańsk-Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Przypisywanie zabytku lub kilku obiektów pod opiekę konkretnego SOZ zostało umożliwione już w latach 50. XX wieku.

⁵¹ Onysków W., Pierzchała M., Ulatowska R. (2023). *Badanie liczebności i aktywności społecznych opiekunów zabytków (SOZ) oraz zakresu realizacji zadania własnego starostów powiatowych polegającego na ustanawianiu społecznych opiekunów zabytków. Raport końcowy* (16, 35, 45), Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, [dostęp: 21.01.2024] <https://ksiegarnia.nid.pl/wp-content/uploads/2023/12/Badania-SPOZ.pdf>

8. Podsumowanie

Spółeczna opieka nad zabytkami jest trzecim, obywatelskim filarem systemu ochrony i opieki nad zabytkami i powinna być dostosowana do współczesnych uwarunkowań oraz wykorzystać w pełni szanse, w tym nowe technologie. Zmiany muszą obejmować aspekty prawne, organizacyjne i edukacyjne. Wprowadzenie nowego modelu działania SOZ może również, ale nie musi, opierać się o zmiany w finansowaniu systemu. Dalsze badania są konieczne, aby zgłębić źródła problemów oraz wypracować holistyczny zestaw rozwiązań. Dyskusji wymaga ponadto niewymieniona w artykule potencjalna rola SOZ w dobie zagrożenia konfliktem zbrojnym w obronie cywilnej czy w procesach rewitalizacyjnych. Systemowe rozwiązania pozwolą uzyskać trwałe i efektywne wzmocnienie nieustannie potrzebnej ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

Podziękowania

Autorzy dziękują Stanisławowi Roszczykowi i Mateuszowi Sobocińskiemu za pomoc w postaniu tego artykułu, w szczególności za wsparcie w temacie łódzkich organizacji pozarządowych.

Wkład pracy

Autorzy byli w równym stopniu zaangażowani w tworzenie i pisanie tekstu. Adam Miziołek – opracowanie i redakcja tekstu artykułu, w zasadniczej części analiza stanu prawnego, stanu społecznej opieki nad zabytkami i jej problemów, rekomendacje oraz badanie współpracy łódzkich instytucji. Julia Wiśniewska – opracowanie i redakcja tekstu artykułu, analiza stanu prawnego społecznej opieki nad zabytkami w Polsce, badanie współpracy łódzkich instytucji, opracowanie tabel.

Bibliografia

- Boryczka E., Zasina J. (2016). Dziedzictwo kulturowe i tożsamość miasta, [w:] A. Rzeńca, A. Nowakowska, Z. Przygodzki (red.) *EkoMiasto#Społeczeństwo: Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta* (63-86), Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. https://repozytorium.uni.lodz.pl:8443/xmlui/bitstream/handle/11089/18007/4-063_086-Boryczka%2c%20Zasina.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 17.03.2024].
- Ciok S. (1999). Wpływ granicy i współpracy transgranicznej na rozwój lokalny i regionalny zachodnich obszarów przygranicznych, [w:] A. Mync, R. Szul (red.) *Rola granicy i współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym i lokalnym*(159-187), Warszawa: Wydawnictwo Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego. https://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/3213/rola_granicy_i_wsprracy_transgranicznej_w_rozwoju_regionalnym_i_lokalnym.pdf [dostęp: 16.03.2024].
- Dorosz-Kruczyński J. (2023, 16 sierpnia). Charakter prawny wpisu do gminnej ewidencji zabytków. *WSPÓLNOTA - Pismo Samorządu Terytorialnego*. <https://wspolnota.org.pl/newsletter/charakter-prawny-wpisu-do-gminnej-ewidencji-zabytkow> [dostęp: 23.03.2024].
- Gaczoł A. (2018). Z dziejów ochrony i konserwacji zabytków w Polsce. [w:] J. Rulewicz, R. Marcinek (red.) *Działaj i miej nadzieję. Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918-2018* (45-56), Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Jacobs J. (2014) *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki*, Warszawa: Fundacja Centrum Architektury.
- Jigyasu R. (2019, 10 października). Does cultural heritage make more resilient cities? *Urbanet*. <https://www.urbanet.info/does-cultural-heritage-make-more-resilient-cities/> [dostęp: 18.04.2024].
- Kafar D. (2021, 1 września). Rozbiórka zabytku ujętego w ewidencji. *WSPÓLNOTA - Pismo Samorządu Terytorialnego*. <https://wspolnota.org.pl/newsletter/rozbiorka-zabytku-ujetego-w-ewidencji> [dostęp: 23.03.2024].
- Kowalski W., Zalasińska K. (2011). Prawo ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce – próba oceny i wnioski, [w:] B. Szmygin (red.) *System ochrony zabytków w Polsce - analiza, diagnoza, propozycje* (17-34), Lublin-Warszawa: Politechnika Lubelska, <https://bc.pollub.pl/Content/691/PDF/zabytki.pdf> [dostęp: 16.03.2024].
- Midura F. (2004). *Społeczna opieka nad zabytkami na ziemiach polskich do 1918 roku*, Warszawa: Agencja Wydawniczo-Reklamowa „KANON”.
- Najwyższa Izba Kontroli, Departament Nauki, Oświaty i Dziedzictwa Narodowego. (2021). *Informacja o wynikach kontroli. System ochrony zabytków w Polsce* (Nr ewid. 170/2021/P21023/KNO), Warszawa: Najwyższa Izba Kontroli, <https://www.nik.gov.pl/kontrol/P/21/023/> [dostęp: 18.04.2024].
- Narodowy Instytut Dziedzictwa. (2022, 25 listopada). *System danych o zabytkach*. Portal Narodowego Instytutu Dziedzictwa, <https://nid.pl/system-danych-o-zabytkach/> [dostęp: 30.03.2024].

Onyśków W., Pierzchała M., Ulatowska R. (2023). *Badanie liczebności i aktywności społecznych opiekunów zabytków (SOZ) oraz zakresu realizacji zadania własnego starostów powiatowych polegającego na ustanawianiu społecznych opiekunów zabytków. Raport końcowy*. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://ksiegarnia.nid.pl/wp-content/uploads/2023/12/Badania-SPOZ.pdf> [dostęp: 21.01.2024]

Przybylski M. (2024, 9 stycznia). *Ważność wuzetek a plany ogólne. Kolejne wyjaśnienia MRiT nt. reformy planowania*. Portal Samorządowy, <https://samorząd.pap.pl/kategoria/aktualnosci/waznosc-wuzetek-plan-y-ogolne-kolejne-wyjasnienia-mrit-nt-reformy-planowania> [dostęp: 11.04.2024].

Staniszewski D. (2024). *Spółeczni opiekunowie zabytków*, Gdańsk-Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Szmygin B. (2011). System ochrony zabytków w Polsce – próba diagnozy. [w:] B. Szmygin (red.) *System ochrony zabytków w Polsce - analiza, diagnoza, propozycje* (7-16), Lublin-Warszawa: Politechnika Lubelska, <https://bc.pollub.pl/Content/691/PDF/zabytki.pdf> [dostęp: 16.03.2024].

UNESCO. (2023). *Urban heritage for resilience: Consolidated results of the implementation of the 2011 recommendation on the historic urban landscape*. J. Hosagrahar (red.). Paryż: UNESCO Publishing, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000387773> [dostęp: 18.04.2024].

Waszak Ł., Masłowski P. (2012). *Poradnik modelowej współpracy administracji publicznej i organizacji pozarządowych*, Warszawa: Sieć Wspierania Organizacji Pozarządowych SPLOT, <https://www.isp.org.pl/uploads/drive/oldfiles/Program%20Społeczeństwa%20Obywatelskiego/poradnikspot.pdf> [dostęp: 19.02.2024].

Węgrzak M. (2017). Art. 15. Każdy właściciel zabytku nieruchomego..., [w:] K. Zeidler, M. Marcinkowska (red.), *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem, czyli eseje o prawie ochrony dziedzictwa kultury* (111-118), Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Zalasińska K. (2023, 19 maja). *Dr hab. K. Zalasińska: wyrok TK musi być przyczynkiem do dyskusji o kwestiach ustrojowych w ochronie zabytków*. Rozmowę prowadziła K. Krzykowska. Dzieje.pl, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/dr-hab-k-zalasińska-wyrok-tk-musi-być-przyczynkiem-do-dyskusji-o-kwestiach> [dostęp: 23.03.2024].

Zalasińska K., Brudnicki J. (2021, 29 grudnia). *Wpis do rejestru zabytków*. Portal Narodowego Instytutu Dziedzictwa, https://samorząd.nid.pl/baza_wiedzy/wpis-do-rejestru-zabytkow/ [dostęp: 23.03.2024].

Zeidler K. (2017). Art. 1. Wszystkie zabytki kultury i sztuki..., [w:] K. Zeidler, M. Marcinkowska (red.) *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem, czyli eseje o prawie ochrony dziedzictwa kultury* (15-20): Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Źródła prawa

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.) [dostęp: 27.03.2024] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf>.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 ze zm.) [dostęp: 27.03.2024] <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/konwencja-w-sprawie-ochrony-swiatowego-dziedzictwa-kulturalnego-i-16789919>.

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. - Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. 1960 Nr 30 poz. 168 ze zm.) [dostęp: 11.04.2024] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19600300168/U/D19600168Lj.pdf>.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zm.) [dostęp: 27.03.2024] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf>.